

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Є.М. Кирилюк, к. е. н., доцент

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

У роботі здійснено аналіз сучасних тенденцій реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами в Україні, обґрунтовано необхідність активнішого впливу держави на формування елементів збутової інфраструктури аграрного ринку.

Постановка проблеми. Одним із наслідків послідовного переходу економіки України від планово-розподільчої до ринкової стала руйнація попередньої централізованої системи збуту продукції.

Раніше існувала достатньо струнка й логічно пов'язана система планування заготівель та розподілу виробленої у сільському господарстві продукції. Усі ланки збуту і подальшого просування її по виробничо-технологічному ланцюгу управлялися й контролювалися державними органами. Виробники заздалегідь знали, куди збувати свою продукцію і за якими цінами. Діяла система твердих і диференційованих по зонах цін, нараховувалися надбавки за перевиконання планів заготівель.

Нині інфраструктура, яка на той час обслуговувала реалізацію сільськогосподарської продукції, частково перепрофільована, частково зруйнована. Державні канали поставок матеріально-технічних ресурсів або зазнали суттєвих змін, або взагалі не діють. Залишаються відчутними прояви монополізованого тиску на покупця техніки, добрив, пального, інших необхідних селянам засобів виробництва. Виробники сільськогосподарської продукції обмежені в доступі до складської та переробної інфраструктури, не завжди мають можливість обрати більш прибутковий ринок збуту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Заслуговує на увагу характеристика збутової інфраструктури В. Соболевим. З точки зору свого походження чи природи ринкова (збутова) інфраструктура є не що інше, як інституціоналізована трансакція (операція, угода). Такий підхід впливає з товарно-грошової природи ринкової економіки, що являє собою потоки товарів, ресурсів і грошових коштів, що безперервно рухаються завдяки трансакціям. У свою чергу, трансакції укладаються й виконуються за допомогою цілої системи інститутів, що представляють інфраструктуру економічної системи [1, с. 38].

У цілому всі економічні процеси в ринковій економіці можна поділити на трансформаційні (що забезпечують трансформацію ресурсів у товари й послуги) та трансакційні (що забезпечують перехід товарів та послуг від продавців до покупців). Якщо обмін товарами потребує витрат на транспортування, зберігання тощо, які фактично є продовженням виробничих (трансформаційних) витрат, то обмін правами власності на товари потребує специфічних (трансакційних) витрат на здійснення розрахунків, специфікацію прав власності, укладання контрактів тощо [2, с. 3].

Високі трансакційні витрати обміну не завжди дозволяють найбільш ефективним власникам оволодіти необхідними правами власності. Це призводить до намірів специфікувати права власності й організувати їх обмін нелегально, тобто без участі держави [3, с. 14-18]. Таким чином, знаходиться вихід із ситуації, коли держава в процесі початкової (первісної) специфікації прав власності не може наділити нею потенційно найбільш ефективних власників, а обмін

правами неможливий через високі трансакційні витрати. Стимули до добровільного підпорядкування закону виникають лише за умови, що держава здатна сприяти реалізації інтересів суб'єкта через зниження трансакційних витрат у легальному секторі економіки [4, с. 142]. У зв'язку з цим Д. Норт зазначав, що «ефективність ринку може бути визначена ступенем, у відповідності з яким конкурентна структура через арбітраж і ефективний зворотній зв'язок імітує або наближається до умов структури з нульовими трансакційними витратами» [5, с. 14-15].

Аналіз праць зарубіжних учених дозволив зробити висновок, що система реалізації сільськогосподарської продукції через активні арбітражні угоди сприяє розвитку ефективних прямих і зворотніх зв'язків та знижує трансакційні витрати. Склад елементів цієї системи передбачає певну величину трансакційних витрат.

Теоретичні та практичні аспекти розвитку системи реалізації сільськогосподарської продукції розкриваються у працях вітчизняних вчених-економістів: О.М. Шпичака, П.Т. Саблука, П.І. Гайдуцького, Б.В. Губського [6; 7; 8; 9]. Однак залишаються невирішеними ряд проблем щодо забезпечення ефективного механізму функціонування організаційної (збутової) інфраструктури аграрного ринку. Потребує переосмислення концепція фактичного невтручання держави у розвиток інфраструктурних складових.

Метою даного дослідження є виявлення сучасних тенденцій трансформації системи реалізації сільськогосподарської продукції та обґрунтування необхідності посилення ролі держави у регулюванні діяльності інфраструктурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Нині сільськогосподарські товаровиробники вимушені працювати в ринкових умовах, де існує первинний ринок сільськогосподарської продукції, тобто прямі поставки безпосередньо на переробні заводи та елеватори, та вторинний ринок – продаж продукції посередникам, які, у свою чергу, знаходять потрібного покупця.

Розглянемо дані Державного комітету статистики України про використання сільськогосподарськими підприємствами різних каналів збуту продукції (табл.). Аналіз даних таблиці свідчить:

– позиція 1 відображає вартість продукції, реалізованої переробним та заготівельним підприємствам за прямими зв'язками;

– позиції 2, 3 – вартість продукції, яку сільські трудівники (сільські жителі) отримують натурою. Вона здебільшого використовується для внутрішньогосподарських потреб (харчування, фураж для власної худоби та птиці) і лише невелика частка її надходить на ринки, розташовані в основному в населених пунктах;

– позиція 4 – вартість продукції, що реалізується населенню для споживання чи іншого використання всередині домогосподарств;

– позиція 5 – вартість продукції, яка практично повністю закуповується суб'єктами ринкових стосунків для послідуного перепродажу, тобто знову включається в ринковий обіг. Ці канали збуту представляють вторинний ринок і розглядаються в дослідженнях як сфера посередництва. У вартісному виразі питома вага реалізованої у цій ланці продукції у 2008 р. складала понад 38 млрд. грн., або 68,1% загального обсягу виручки [10, с.7]. Ця величина варіює по роках залежно від кількості проданої продукції, її структури, якісних показників, цінової ситуації тощо. Однак і за попередні роки вона не була нижчою 65%.

Таблиця. Розподіл товарної продукції сільськогосподарських підприємств за каналами збуту у 2008 р.

Канали збуту	Вартість реалізованої продукції, тис. грн.	Структура реалізації, %	Характеристика ринків товаро-просування
Реалізовано всього	56611599,9	100	
у тому числі			
1) переробним підприємствам	11152721,9	19,8	Продукція реалізується на первинному ринку
2) населенню в рахунок оплати праці	588521,1	1,1	
3) пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв	1516829,9	2,8	
4) на ринку, через власні магазини, ятки, палатки	4602287,7	8,2	
5) за іншими каналами	38751239,3	68,1	Продукція надходить на вторинний ринок

Джерело: [10].

Слід зазначити, що у структурі реалізації сільськогосподарських підприємств частка реалізації рослинницької продукції через посередницькі структури є значно більшою, ніж тваринницької. Це обумовлено тим, що значна кількість тваринницької продукції реалізується сільськогосподарськими товаровиробниками безпосередньо на переробні підприємства. Хоча і тут у 2008 р. понад 50% продукції було реалізовано «за іншими каналами», тобто іншим

підприємствам і організаціям, комерційним структурам, через біржі й аукціони тощо. Це свідчить про нерозвиненість і хаотичність прямих зв'язків між сільськогосподарськими і переробними підприємствами. Серед рослинницької і тваринницької продукції через різного роду комерційні (посередницькі) структури, товарні біржі (покупцями на яких виступають у більшості випадків також посередницькі організації) найбільше реалізується сільськогосподарськими товаровиробниками цукру, зернових та олійних культур, картоплі, овочів [10].

Проблемним аспектом реалізації сільськогосподарської продукції на первинному ринку є те, що сільськогосподарське виробництво – це сфера, якій притаманне конкурентне середовище, і переробні підприємства, які є, фактично, олігопсоністами (в деяких випадках – монопсоністами) на певному локальному ринку, штучно занижують ціни. Світовий досвід свідчить, що запобігти цій ситуації можна шляхом об'єднання і кооперації сільськогосподарських товаровиробників, встановлення державою граничних (мінімальних) цін на відповідні види продукції, а також сприяння формуванню прозорого вторинного ринку сільськогосподарської продукції.

Отже, нині в Україні на вторинному ринку обертаються колосальні обсяги сільськогосподарської продукції, водночас, цей ринок майже не контролюється державою і має непрозорий характер. На даний час тут активно діють трейдери, переважно зарубіжні, або фірми, що з ними співпрацюють (Українська зернова асоціація). Менш активно проявляють себе біржі та дрібні посередницькі структури.

Висновки. Формування ринково орієнтованої системи збуту продукції та створення посередницьких структур в Україні проходило без достатнього науково-методичного обґрунтування, тому не досягнуто передбачуваного економічного ефекту. На аграрному ринку спостерігається цінова дискримінація з боку посередників, які вміло користуються нерозвинутістю прозорих каналів збуту, тобто фактично здійснюється перерозподіл більшої частини прибутків внаслідок ринкових операцій на користь різних посередницьких структур, що оперують на вторинному ринку сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел

1. Гриценко А., Соболев В. Рыночная инфраструктура: сущность, функции, строение // Экономика Украины. – 1998. – № 4. – С. 35-44.
2. Архієреєв С.І. Трансакційний сектор економіки України. – Х.: ХФ НІСД, 2003.– 56 с.
3. Верин В.П. Преступления в сфере экономики. – М.: Дело, 1999. – 198 с.

4. Олейник А. Внелегальная экономика // Вопросы экономики. – 1999. – №9. – С. 136-153.
5. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С. 6-17.
6. Шпичак О.М., Саблук П.Т. та ін. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / О.М. Шпичак (ред.). – К., 2000. – 585 с.
7. Шпичак О.М., Гайдуцький П.І. та ін. Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України (1990-2001 рр.) / О.М. Шпичак (ред.). – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 498 с.
8. Саблук П.Т., Шпичак О.М. та ін. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК / П.Т. Саблук (ред.). – К., 1997. – 501 с.
9. Губський Б.В. Аграрний ринок. – К.: Нора-прінт, 1998. – 152 с.
10. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2008 рік / Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 200. – 108 с.